

DA LI JE VEĆ U IX STOLJEĆU POSTOJALA CRKVA BOGORODICE U LUŽINAMA KOD STONA?

ANTE DRAČEVAC

»Stari Ston« koji geograf iz Ravene u VIII stoljeću naziva Stamnes,¹⁾ a Porfirogent u X stoljeću To Stagnon²⁾ i koji kasnije susrećemo u povijesnim dokumentima pod imenom Stamnum ili Stagnum, nalazio se na podnožju planinske kose Crnjave i brežuljka Svetog Mihajla sa istoimenom crkvicom iz XI stoljeća,³⁾ u južnom dijelu Stonskog polja.

Dolaskom Hrvata na Jadran Ston je zadržao prvobitni položaj. Na brežuljku Sv. Mihajla sagrađen je utvrđeni dvor i crkvice Sv. Mihajla po kojoj je i dobio svoje ime. Otvoreno je pitanje da li je sadašnja crkvice sagrađena na temelju nekog rimskog sakralnog objekta. Na to će pitanje odgovoriti buduća arheološka istraživanja ove crkvice i njezine neposredne okoline.

Gledajući sa ovog brežuljka prema istoku vide se pravilna četverokutna polja Solane, a na južnoj strani od tih polja uzdiže se mali brežuljak zvani: »Lužine« sa crkvom Gospe Velike ili kako je narod naziva Gospa od Lužina. U neposrednoj je blizini danas vinski podrum, nekadašnje skladište za sahranu soli iz vremena dubrovačke Republike.

Naziv Lužine dolazi vjerojatno od imena biljke kaljužnica — (*Calta palustris*) iz porodice žabnjaka, koja je močvarna biljka, a ovaj je predio močvaran i kao pogodan za njezin razvoj. U zimsko doba ovdje voda leži dosta dugo kao i u susjednom predjelu zvanom Bare.

¹⁾ Ravennatis anonymi cosmographia-edd. Pinder et Parthei (Berolini—1860) — 208. — »Pardua id est Stamnes«.

²⁾ Const. Porph.: De administrando imperio — Bekker Bonn 1840. cap. 30. —

³⁾ Lj. Karaman: Crkvice Sv. Mihajla kod Stona — Vjesnik hrv. Arheološkog društva, N. S. sv. XV — Zagreb 1928.

C. Fisković: Ranoromaničke freske u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji — 12 — Split 1960.

I. Zdravković: Nacrti preromaničke crkvice Sv. Mihajla u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji — 12 — Split 1960.

Današnja crkva u Lužinama nalazi se na maloj uzvisini sa zvonikom na pročelju i s polukružnom apsidom, a orijentirana je u pravcu istok — zapad. Presvođena je polukružnim kamenim svodom koji se dijeli u tri polja. Sjeverni i južni unutrašnji zid dijele dva pilastra na koja se nastavljaju prema svodu polukružni lukovi koji se spajaju. Između pilastara su niše koje su gore polukružno završene. Ulazna vrata koja vode u crkvu nalaze se na donjem zapadnom zidu zvonika. Četverouglasti je kameni zvonik sagrađen nad presvođenim predvorjem koje je dugo 2,14 m, široko 5,04 m, a koje je, prije nespretno adaptacije učinjene 1891. god. kada je nadozidan novi zid u visini crkve uz sjevernu i južnu stranu zvonika, bilo izdvojeno od crkve i nije imalo s njom veze. Sjeverni je i južni zid zvonika sazidan na svodu predvorja, a zapadni zid iz temelja. Istočni je zid išao također iz temelja, ali je njegov donji dio široko otvoren 1891. god. i na tom je mjestu učinjen polukružni luk koji otvara unutrašnjost crkve. Na taj su se način spojile ove dvije prostorije. Promatrajući pažljivo, s unutrašnje strane zvonika, ovaj istočni zid, jasno se opaža, do neke stanovite visine, kako je to vrlo stari zid neke starije građevine koji se produžuje preko širine zvonika lijevo i desno i kako se u ovom dijelu ne spaja u jednu cjelinu sa zidnim platnom sjevernog i južnog zida koji su samo na nj naslonjeni. U gornjem pak dijelu zvonika zidovi se vezivaju ugaonim kamenima. Zvonik završava karakterističnim polukruglastim kubetom ispod kojega su sa svake strane otvori u obliku prozora.

Ove zapažene pojedinosti na zvoniku, osobito jednog dijela istočnog zida, navode neke na zaključak da je sadašnja crkva novijeg datuma sagrađena u XVI stoljeću za vrijeme Republike dubrovačke.⁴⁾

Na apsidji se crkve nalazi prozor s umetnutim dovratnicima urešenim pleternom ornamentikom,⁵⁾ te po jedan prozor na sjevernom i južnom zidu gdje su također i pobočna ulazna vrata. Pragovi i dovratnici ovih vratiju pokazuju noviju građu. Ne isključuje se mogućnost da je sadašnja crkva, u obliku i veličini kako je danas, sagrađena ili barem temeljito obnovljena, na mjestu i temeljima neke starije crkve ranijih vjekova.

Promatrajući vanjski izgled crkve upada u oči kako samo zidno platno pokazuje noviju građu sa pravilno isklesanim kamenjem približno jednakih geometrijskih proporcija. Na već spomenutom prozoru apside umetnuta su dva okomita dovratnika s pletrom, ali ne čine organsku cjelinu s ostalim dijelovima prozora. Vidi se da su kasnije umetnuti. Na desnom dovratniku ulaznih vrata, ispod zvonika, također je umetnut dio kamena s pletrom. Ulomci i ostaci pleterne skulpture, koji su sada pohranjeni u stonskom lapi-

⁴⁾ F. Vlašić: Bilješke uz tri stonska spomenika. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji — 10 — Split 1956.

⁵⁾ Z. Bjelovučić: Crvena Hrvatska i Dubrovnik — Zagreb, 1929. sl. 31.

dariju, donešeni su s ovog mjesta i jasno pokazuju da su pripadali crkvenom kamenom namještaju neke starije crkve u tom predjelu. Osobito se ističu dvije kamene uresne ploče. Jedna je dužine: 88 cm, širine: 72 cm, debljine: 7 cm, sa osobito istaknutim motivom kod pleterne ornamentike tz. klasičnim »okom« tj. kuglicom u zavijucima troprutaste pletenice, koja u pravilnim plitkim kružnim polji-

16. Ston, ulomak s natpisom sv. Marije nađen kraj Gospe u Lužinama

ma zatvara osmerokutu ružu, a u rombnim poljima palmetu s pet listića. Druga je dužina: 90 cm, širine: 68 cm, debljine: 10 cm, s pravilnim geometrijskim kombinacijama troprutaste pletenice, koja se pri krajevima raščlanjuje, praveći spiralni oblik palmete sa završnom kuglicom. Na kružnim su bokovima ove pletenice rastavljene s vodoravnom troprutastom crticom, koja dava posebno obilježje motivima ovog kraja. Iako kod obih ovih ploča prevladava motiv troprutaste pletenice, ipak se osjeća posebna sloboda u njegovoj uporabi i izvedbi.⁶⁾

Karaman donoseći slike ovih uresnih ploča, u već navedenoj raspravi, kaže da su donešene iz crkvice Sv. Mihajla u Stonu. Međutim one pripadaju lokalitetu Lužine kako je to opće mišljenje starijih ljudi u Stonu, a to se može dokazati i bilješka iz Župskog

⁶⁾ Lj. Karaman: n. d. str. 90 i sl. 4 i 5.

Isti: Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952 sl. 25.

Z. Bjelovučić: n. d. sl. 31 pri vrhu.

arhiva u Stonu gdje se spominju ove ploče kod crkve Gospe od Lužina.⁷⁾

Nadalje s ovog lokaliteta donio je i smjestio u stonski lapidarij F. Vlašić četiri komada dovratnika izrađena u pleteru, a koja je skinuo pred ulazom u zvonik sadašnje crkve u Lužinama.⁸⁾ Među ovim dovratnicima dva su komada jednakih motiva i veličine, tako da možemo sa sigurnošću pretpostaviti da su pripadali jednoj istoj cjelini ili sklopu crkvenog kamenog namještaja obzirom na jednake mjere i na funkciju koju su imali. To se osobito vidi po tome, što oba komada imaju sa strane jednake udubine tzv. utore u koje je ulazilo pobočno pero pluteja oltarske pregrade. Oba su dužine: 93 cm, širine: 20 cm, a debljine: 13 cm. Jedan je bio uzidan u zid solane, sada vinskog podruma, u neposrednoj blizini današnje crkve, a ima na jednom kraju produžen klin s kojim se vezivao s drugim komadom istog sklopa ili vjerojatnije sa zidom, jer mu lijeva strana nije glatko izrađena što znači da nije bila vidljiva.⁹⁾

Promatrajući pažljivo oba komada posebno nas se doimlje pravilnost i vrsnoća rezanja troprutastih pleternih motiva u plitkom reljefu. Troprutasti motiv lozice izbija iz trolista u sredini i savija se u spirali praveći oblik osmice, koja je ispunjena u svom srednjem dijelu trolistatom palmetom tako da je čitav fond ispunjen. Zanimljivo je i karakteristično izvijanje lozice na jednom kraju u obliku sročlike palmete.

Ovom sklopu oltarske pregrade, sa lokaliteta Lužine, možemo pribrojiti i dva izrađena četverouglasta stupića veličine: 82 x 22 cm, x 15 cm, a koje je Vlašić skinuo sa ulaza u zvonik i pohranio u lapidarij. Oba su jednake veličine i imaju identičnost obrade troprutastog pleternog motiva. Stražnja im je strana glatko isklesana te je bila vidljiva. Sa strane im se vidi urezana plitka udubina — utora, koja je služila za spajanje s ostalim komadima tog sklopa. Kompozicija je ovog reljefa izvedena dvostrukim paralelnim nizom troprutaste lozice, povezanim međusobno dvoprutastom crticom. Prostor je među lozicama ispunjen trolistom i križićem.

Od jedne uresne ploče — pluteja — sa istog lokaliteta, ostao je samo jedan prelomljeni dio u dva komada veličine: 106 x 23 x 11 cm, vidljivom oznakom prekida po dužini. Troprutasta pletenica zatvara pravilne krugove s istaknutim i karakterističnim »očima«

⁷⁾ O tome me je upozorio i sada pk. počasni konzervator Stona Frano Vlašić. On je još prije prošlog rata, kao ljubitelj stonskih starina, kada još nije bilo lapidarija u Stonu, koji je otvoren zaslugom Konzervatorskog Zavoda za Dalmaciju tek god. 1955, sakupljao na ruševinama kapela u stonskom polju ulomke pleterne ornamentike i pohranjivao ih u crkvići Sv. Mihajla. U tome su mu pomogli Cvijeto Ljuban i Pero Brboleža iz Stona. Ovo treba imati u vidu pri opisivaju pojedinih ulomaka kamene plastike na Mihajlu.

⁸⁾ F. Vlašić: n. d. str. 98.

⁹⁾ Z. Bjelovučić: n. d. sl. 34, ispod se vidi prag s tri križa koji su međusobno spojeni troprutastom pletenicom. Sada je pohranjen u lapidariju. Veličina: 117 cm x 32 cm x 25 cm

u zavijucima i u središtu krugova, a u poljima, koje zatvaraju krugovi, urezani su, u plitkom reljefu, četiri troprutasta ljiljana, koji se dodiruju s točkom sred kruga. U slobodnom prostoru izvan krugova stiliziran je trolist.

17. Ston, ulomci nađeni kraj Gospe u Lužinama

Nadvratnik veličine: 106 x 28 x 15 cm, urešen sa stiliziranom troprutastom lozicom, sličan je po stilizaciji pleternog motiva s već spomenutim dovratnicima — stupićima — oltarske pregrade, samo što ima tu specifičnost da stilizirana lozica u sredini izbija iz četverolista, a ne iz trolista. On je također donešen iz Lužina. Sudeći po njegovoj širini i obliku, vjerojatno je bio nadvratnik vrata ili prozora.

U lapidariju se nalazi odlomak pluteja veličine: 65 x 20 x 10 cm, isto sa Lužina, urešen pleternom ornamentikom, ali nažalost polomljen s lijeve i desne strane profila, tako da se ne može uočiti obrađeni motiv. Dade se razabrati samo motiv trolista, iz kojega izbija troprutasta lozica, sličan na već opisanim ulomcima.

Dva su kamena praga donešena sa istog lokaliteta, s tri stilizirana križa u krugu i spojena troprutastom pletenicom. Jedan je veličine: 117 x 32 x 25 cm i bio je uzidan na zidu skladišta solane.¹⁰⁾ Na ovom je pragu dužina pletenice jednaka na oba dijela i iznosi 26 cm, a širina 12 cm. Promjer je krugova s križem 18 cm, visina plastičke krugova 1 cm. Križevi su profilirani, a krakovi im svršavaju u trokut. Drugi je manji, veličine: 80 x 20 x 28 cm. Lijeva strana pletera iznosi 17 cm, a desna: 15,5 cm. Promjer lijevog i desnog kruga, u kojima su reljefni križevi, iznosi 17 cm, a onog u sredini 15 cm. Na oba se praga vidi udubina žlijeba za vratnice.

Na vanjskom ulazu u zvonik crkve u Lužinama nalazi se — kasnije umetnut — gornji prag s pleternom ornamentikom veličine: 75 x 15 x 20 cm, a koji je pripadao oltarskoj pregradi, kako to jasno

¹⁰⁾ Vidi bilješku 9.

pokazuje vidljivi žlijeb s vanjske strane u koji je ulazilo pero pluteja. Reljefni je dio okrenut prema dolje.

Ovaj je opis ulomaka s pleternom ornamentikom učinjen kako bi se dokazalo da su bili uglavnom dio crkvenog kamenog namještaja neke ranije crkve na mjestu Lužine, a ne donešeni sa sv. Mihajla.¹¹⁾ Time se unosi novo svijetlo u daljnje proučavanje spomenika Stona i okolice.

Promatrajući tloris crkvice sv. Mihajla¹²⁾ vidimo da je ona s unutrašnje strane široka samo 2,75 m, te je prirodno nemoguće smjestiti ove dijelove — uglavnom oltarske pregrade, koja je dijelila svetište od naosa crkvice određenog za vjernike¹³⁾ u tako maleni i uski prostor. Znači, dakle, da nijesu pripadali sv. Mihajlu već Luži nama gdje su i pronađeni i odatle donešeni u stonski lapidarij. Na brežuljku Mihajlo ne postoji druga crkvice ni njene ruševine.

Ulomci pleterne ornamentike, osobito jedan dio arhitrava s natpisom, koje sam ovog ljeta pronašao na Lužinama, nedvojbeno potvrđuju moje mišljenje. Ti su ulomci ornamentike ležali pod zemljom već nekoliko stotina godina, te nam ta činjenica najbolje dokazuje postojanje crkve u doba preromanike u Lužinama. Opis tih ulomaka donosim niže.

Treba posebno naglasiti da opisani ulomci sa Lužina ne pripadaju istom vremenskom razdoblju, a neki su od njih i stariji od onih sa Mihajla.¹⁴⁾

Ova pleterna ornamentika na starohrvatskim kamenim spomenicima, otkrivenim na području okolice Stona, ima se promatrati kao dio posebne južnodalmatinske grupe, koja ima svoje posebne oznake i motive, a javlja se u Dubrovniku i okolici, Župi, na Pelješcu, a po vrijednosti i ljepoti kvantitativno je najviše zastupana u Stonu.¹⁵⁾ Ti su kameni spomenici danas pohranjeni u lapidariju kod crkvice sv. Mihajla i u Stonu, koji je podigao Konzervatorski zavod za Dalmaciju.

Komparativnom analizom ovih stonskih spomenika s onima iz područja Dubrovnika i okolice, opazit ćemo, da, pored sličnosti pleternog motiva i obrade, postoji na njima neka svojstvena specifičnost, koja ih od njih dijeli. Tu specifičnost možemo najbolje opaziti na uresnim pločama-plutejima. Na njima vidimo kako je umjetnik crtao ove uresne ploče sa šestarom i u pravilnim geometrijskim likovima, a izradba dokazuje njegovu sposobnost.

Na svim se ovim spomenicima može uočiti identičnost ukrasnih pleternih motiva te se s pravom postavlja pitanje: koji je razlog

¹¹⁾ Lj. Karaman: n. d. str. 84. Vidi i moju bilješku 7.

¹²⁾ I. Zdravković: n. d. str. 27.

¹³⁾ Č. Truhelka: Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931, str. 200.

¹⁴⁾ Vidi nađeni ulomak s natpisom.

¹⁵⁾ Lj. Karaman: Crkvice sv. Mihajla n. d. str. 90.

Slike tih spomenika s pleternom ornamentikom iz Dubrovnika i okolice donosi Bjelovučić u knjizi: Crvena Hrvatska i Dubrovnik n. d. sl. 5, 7, 10, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34

toj pojavi, odnosno koji joj je zajednički izvor, naročito kada se ona promatra u širem smislu, obzirom na vrijeme i na područje gdje se pleter javlja? Neki vide taj razlog u vezi ili s Orijentom ili s narodima koji su došli u Evropu za Seobe naroda ili ostali u Maloj Aziji.¹⁶⁾ Karaman utvrđuje taj zajednički izvor u: »zalihi dekorativnih motiva najkasnije antike u širokom smislu riječi« — uzimajući pojam kasne antike kao vremenski izraz za umjetnosti V do VII stoljeća, a to je baš vrijeme koje je prethodilo formiranju pletera u sjevernoj Italiji u VIII stoljeću, te odatle pokrštenjem prelazi k nama na istočnu obalu Jadrana.¹⁷⁾

Ova konstatacija nalazi svoju potvrdu u proučavanju stonskih spomenika, urešenih pleternom ornamentikom, na kojima se vidi utjecaj kasne antike, odnosno starokršćanske umjetnosti. Kršćanstvo se već rano pojavljuje u ovom kraju, prije dolaska Hrvata, te se i starokršćanska umjetnost tu razvijala i ostavila svoje tragove u ostacima starokršćanskih crkava i na ulomcima kamene skulpture koji su dosada otkriveni u ovom kraju.

Poznato je iz povijesnih izvora da su na crkvenom saboru u Saloni god. 533 ustanovljene nove biskupije u Dalmaciji i to u tri nova sjedišta, u rimskim gradovima: Sarsenterum, Muccur i Ludrum.¹⁸⁾ Muccur se nalazio na mjestu današnje Makarske, Ludrum se, po mišljenju Klaića morao nalaziti u okolici Knina.¹⁹⁾ Još nije riješeno pitanje gdje se nalazio grad Sarsenterum. Najvjerojatnije je mišljenje D. Mandića, koji misli da se nalazio u okolici današnjeg Mostara.²⁰⁾ Po svemu izgleda da je ova nova biskupija, sa sjedištem u gradu Sarsenterum, bila osnovana za srednju i zapadnu Hercegovinu te da je zahvaćala i Pelješac i Primorje do Rijeke Dubrovačke.

Nas ovdje posebno zanima onaj dio zapisnika crkvenog sabora u Saloni iz god. 533 koji se odnosi na opis sarsenterenske biskupije. Tu čitamo: »Sarsenterenski biskup prima za biskupiju crkve (bazi like) koje se nalaze u municipijima — gradovima: Dellontino, Stantino, Nouense, per Rasticiarum, Potuatico et Beuzavatico i gore od toga, a koje su dosada nama pripadale«, (tj. crkvi u Saloni).²¹⁾ Još

¹⁶⁾ A. Deroko: Starohrvatski pleter i srpski moravski preplet, Vjesnik za arh. i histor. dalm. LVI—LIX, Split 1954—1957.

¹⁷⁾ Lj. Karaman: Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti, Anali hist. Inst. JAZU Dubrovnik 1957—59 VI—VII.

¹⁸⁾ F. Šišić: Priručnik izvora hrv. historije I str. 162. Zagreb, 1914. F. Rački: Thomas Arch. Hist. Sal. str. 16—17. Zagreb 1894.

¹⁹⁾ V. Klaić: Episcopatus ludrensis u Dalmaciji, Vj. h. arh. d. N. S. 13, Zagreb 1912.

²⁰⁾ D. Mandić: Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis? Dobri Pastir 8. Sarajevo 1957. B. Rupčić: Povodom članka N. M-a, Dobri Pastir, Sarajevo, 1957.

²¹⁾ »... Sarsenterensis episcopus basilicas, quae in municipiis Dellontino, Stantino, Nouense, per Rasticiarum, Potuatico et Beuzavatico et supra constitutae sunt, quae tamen ad nos hactenus respexere, in parochia consequatur«, Šišić n. d. str. 162.

do danas nije utvrđeno gdje su se nalazila sva ova mjesta. Bulić-Bervaldi pokušavaju ubicirati Stantino među Runovićima i Triljem.²²⁾ Jedino je u novije vrijeme B. Rupčić postavio pitanje: Zar Stantino ne bi mogao biti Ston? — te uspoređuje Ljetopis Popa Dukljanina koji veli da je kralj Predomir trećem svom sinu Dragislavu dao župu: »Stantania, Papava, Yabsko, Luca« etc.²³⁾ Šišić u svom komentaru ovog Ljetopisa kaže da je Stantania Ston.²⁴⁾ Postoji naime velika sličnost između imena Stantino i Dukljaninova imena Stantania te možemo reći da se time označuje stari Ston, koji se vjerojatno nalazio na obroncima brda zvanog Stari grad i brdašca Mihajla i Gorice. Na samom vrhu brda Stari grad, sa kojega se pruža pogled na okolicu, na otoke i dio južne Hercegovine, još se vide ruševine stare rimske utvrde-castruma. Već tzv. »Tabula Puntigeriana« iz II stoljeća naše ere spominje Ston kao staro strategijsko naselje »Turris Stagno«. Znači da je već tada Ston bio naseljen i igrao vidnu ulogu za vrijeme rimskog gospodstva na istočnoj obali Jadrana. Najbliža morska veza, koja je povezivala Italiju s istočnom obalom Jadrana, prolazila je kroz Ston, a odatle se išlo cestama preko Hercegovine u Bosnu i dalje. Nadalje sam prirodni položaj, morske luke i uvale, plodno polje sa živom vodom, bili su prirodni uvjeti da se ovdje mogao razviti bujniji život.

Prije par godina vršena su arheološka iskopavanja u stonskom polju i tom je prigodom očišćeno zemljište oko ruševnih ostataka starokršćanske bazilike sv. Petra. Mohorović datira ovu baziliku u V—VI stoljeće, a to je baš vrijeme osnutka biskupije Sarsenterensis, kojoj je pripao i Ston.²⁵⁾ Na ruševnim ostacima ove bazilike ili u neposrednoj blizini nije se našao nijedan ulomak pleterne ornamentike, što nepobitno dokazuje da je ona već postojala u vrijeme prije dolaska Hrvata u ove krajeve. Sada je sačuvana samo polukružna apsida i schola cantorum. Promatranjem strukture ziđa, konstrukcije otvora i tlocrtne dispozicije apsida i ostalih sačuvanih djelova, dolazi se do uvjerenja da je ovo starokršćanska bazilika.²⁶⁾

Istodobno su vršena iskopavanja na lokalitetu zvanom Gorica u stonskom polju, gdje se nalaze ruševni ostaci starokršćanske bazilike sv. Marije Mandaljene. Tom je prigodom nađen na unutarnjem

²²⁾ Bulić—Bervaldi: Kronotaksa solinskih biskupa, Zagreb 1912—1913. str. 55.

²³⁾ B. Rupčić: Povodom članka dra N. M. — Gdje je bilo sjelo biskupije Sarsiterensis, Dobri Pastir, god. VIII Sarajevo 1957 str. 83.

²⁴⁾ F. Šišić: Ljetopis Popa Dukljanina, Beograd i Zagreb 1928 str. 452. V. Mošin: Ljetopis Popa Dukljanina, Mat. Hrv. Zagreb 1950 str. 75.

²⁵⁾ A. Mohorovičić: Hrvati — Arhitektura u Enc. Lik. Umj. 2 Zagreb 1962. str. 587. Vidi od istoga i raspravu: Prilog poznavanju razvoja arhitekture na otoku Mljetu, u kojoj uvrštava prvi sloj starokršćanske bazilike u Polačama na otoku Mljetu u najstariji tip starokršćanske arhitekture na našem obalnom pojasu, datirajući ga u vrijeme V ili početak VI stoljeća. Beritićev Zbornik, Dubrovnik 1960 str. 26—31.

²⁶⁾ Iskopavanja su vršena krajem 1962 god. i u toku 1963 pod nadzorom konzervatora prof. D. Beritić. Isto tako i na lokalitetu Gorica gdje su ruševni ostaci starokršćanske crkve sv. Marije Mandaljene.

zidu ostatak zidne fresko slike, sad pohranjen u Dubrovniku. Unutar same crkvene građevine nađen je i starokršćanski kameni sarkofag pokriven poklopcem u obliku sedlastog krova sa timpanimazabatima — u užim pročeljima i akroterijima na uglovima. Na dužem južnom licu arke uklesan je ideogram Krista u obliku profiliranog kružnog okvira, a u sredini je križ. To je tzv. *crux coronata* koji alegorično prikazuje Krista.²⁷⁾ Sličan oblik križa nalazimo na jednom sarkofagu u Slanome. Vjerojatno i ovaj sarkofag nađen na lokalitetu Gorica pripada onoj grupi sarkofaga nađenih u Slanome te ga analogijom možemo smjestiti pri kraju V ili početkom VI stoljeća n. e. uzevši u obzir okolnost, da jedan sarkofag u Slanome nosi latinski natpis i datira ga se godinom 462.²⁸⁾ Općenito uzevši ovi sarkofazi u Dalmaciji pripadaju tzv. ravenskoj grupi koja je najviše

18. Ston, ulomci nađeni kraj Gospe u Lužinama

zastupana u samoj Raveni. Od druge polovice V—VII stoljeća na njima predvladava čisti simbol, kao križ, janje, paun, čaša ili slično,²⁹⁾ Ovi ruševni ostaci na Gorici jasno pokazuju da je ovo bila starokršćanska bazilika posvećena sv. Mariji Mandaljeni.³⁰⁾

Kao starokršćanski spomenik, nađen u ovom kraju, možemo ubrojiti kamenu nadgrobnu ploču — stelu — koja se sada čuva u stonskom lapidariju, a koju podiže neka žena svome mužu. Ploča je prelomljena u dva dijela, veličine: 55 x 42 x 8 cm i na krajevima prednje obrađene strane profilirana s vrhom u obliku zabata.³¹⁾ Da

²⁷⁾ Č. Truhelka: n. d. str. 17 i 44.

²⁸⁾ F. Bulić: *Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa*, Bull. Split 1901, Anno XXIV Nr: 6—7. Vidi i: U. Talijski u Listu Dubr. biskupije, br: 7, Dubrovnik 1901, str. 63.

²⁹⁾ W. F. Volbach: *Frühchristliche Kunst*, u *Lexikon für Theol. und Kirche*, Herder, Freiburg 1960, B. 4.

³⁰⁾ Ne odgovora istini ono što piše P. Glunčić u svojoj knjizi: *Iz prošlosti grada Stona — Spomenik SAN CXI — Beograd, 1961*, povodeći se za Matijaševićem (Mattei: *Memorie storiche — rukopis u bibl. Franjevača u Dubrovniku — str. 503.*) kao da bi uz ovu crkvu postojao i manastir, u kojem da je stanovao pravoslavni episkop. Arheološka istraživanja lokaliteta Gorica nijesu otkrila nikakve druge ostatke osim spomenute starokršćanske bazilike. Osim toga netačno je i ono što piše i o ostalim crkvama u stonskom polju nazivajući ih pravo-

je ovo doista starokršćanski spomenik, dokazuje se time, što nema uobičajene formule D. D. (diis manibus) i što je u vrhu zabata, u profiliranom trokutnom polju, uklesana šesterokraka ruža u uokviranom krugu, a koja je kao starokršćanski simbol označivala Kristov monogram.³²⁾

Sigurno se još dosta starokršćanskih spomenika nalazi pod zemljom, ali na temelju onoga što nam je dosada poznato, možemo zaključiti da je u Stonu i okolici cvalo kršćanstvo dosta rano, svakako prije dolaska Slavena na istočnu obalu Jadrana.

Provalom Slavena i Avara u rimsku provinciju Dalmaciju propala je oko god. 615. Salona, a vjerojatno je tada nestala i biskupija Sarsenterensis s istoimenim gradom. Sigurno je da kršćanstvo nije tada bilo potpuno uništeno, jer su se mnogi starosjedioci povukli u planine i nepristupačna okolna brda, a neki su se sklonili i povukli prema obali i na otoke poput preživjelih stanovnika Salone.³³⁾

Za vrijeme pape Ivana IV — rodom iz Dalmacije — (640—642), koji je bio poslao u naše krajeve opata Martina do otkupi sužnje i pokupi kosti mučenika i donese ih u Rim,³⁴⁾ bila je uspostavljena u Splitu metropolija, kao nasljednica solinske, i prvim je nadbiskupom imenovan Ivan Ravenjanin.³⁵⁾ On je obilazeći krajeve Dalmacije obnavljao crkve, redio biskupe, uspostavljao župe i obraćao narod na katoličku vjeru.³⁶⁾ Moje je mišljenje, da je neposredno nakon ovih burnih događaja, učinjena obnova crkvene reorganizacije na teritoriju koji je pripadao nekadašnjoj biskupiji Sarsenterensis, ali s novim biskupskim sjedištem u Stonu, jer je prijašnje biskupsko sjedište, grad Sarsenteron, bilo porušeno. Ston je bio bolje zaštićen u svakom pogledu od novog eventualnog napada, a možda je i manje stradao u onim burnim danima, te se ova biskupija prozvala, u kasnijim stoljećima Zahumska, u koliko je Ston postao glavni grad Zahumlja, odnosno Stonska.³⁷⁾

O ovoj su crkvi u Lužinama, pisali povjesničari i povjesničari umjetnosti, a sigurno će se i dalje pisati i iznositi mišljenja i zaključke u vezi njene prošlosti.

---

slavnima, kao n. pr. sv. Petra za koju znamo da je starokršćanska bazilika iz V—VI stoljeća.

³¹⁾ Natpis, pisan u klasičnoj kapitali, glasi: I.(ulio) Umbrio Valenti Lusua Pavia Viro Svo.

³²⁾ Č. Truhelka: n. d. str. 93

³³⁾ Bulić—Bervaldi: Kronotaksa spljetskih nadbiskupa, Zagreb, 1912.

³⁴⁾ L. Duchesne: Liber pontificalis, I— 330, Paris, 1886.

³⁵⁾ Thomas Arch. Historia sal. ed. Rački, str. 33 Zagreb 1894.

³⁶⁾ D. Mandić: Osnutak splitske metropolije, u knjizi: Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, str. 77—108.

Isti: Sv. Venancij ili sv. Dujam, u nav. d. str. 1—18.

³⁷⁾ S. Gunjača: Hist. salon. maior, Rad JA 283 Zagreb 1951, str. 199.

Zanimljiv je u ovom pogledu podatak iz dviju oporuka dalmatinskih izbjeglica pisanih u drugoj polovici VII stoljeća, a koje je našao i objelodanio G. Marini. U jednoj je spomen neke biskupije kojoj je pripadao otok Mljet. Marini: I papiri diplomatici, br: 78 i 142, Roma 1805. Tekst donosi i Mandić u n. d. str. 90.

F. Radić pišući o njoj stavlja je u IX stoljeće.³⁸⁾ Bjelovučić je naziva Svetobogorodičina crkva i kaže da je iz IX stoljeća s kubetom u bizantinskom stilu.³⁹⁾ Liepopili je spominje na više mjesta i kaže, kako i danas postoji predaja daje uz crkvu nazvanu »Gospa od Lužina« u solilima bio manastir, te da je Dubrovačka vlada i manastir i crkvu pretvorila u shranište soli.⁴⁰⁾ Jiriček povodeći se za Orbinijem kaže da je u ovoj crkvi bio ukopan oko 1250 god. humski knez Andrija, sin Miroslava. On je nadalje spominje kao episkopsku Bogorodičinu crkvu „kojoj je srpski kralj Uroš I (1243—1276) poklonio mnoga sela u Humskoj zemlji na donjoj Neretvi, kao i imanje u samom Stonu.⁴¹⁾ Milaš u svojoj studiji o Stonu kaže da je sjedište srpskog humskog episkopa bilo pri crkvi sv. Bogorodice i da je uz nju bio i manastir.⁴²⁾ Stanojević piše: »U vrijeme hrvatskog kralja Tomislava i zahumskog kneza Mihajla spominje se pored drugih sufraganskih biskupija i biskupija Stonska, osnovana valjda u devetom vijeku, kada je sagrađena i crkva blažene Gospe u Lužinama.«⁴³⁾ Taljeran je također spominje donoseći i neke arhivske podatke o njoj.⁴⁴⁾ Karaman kaže da zvonik kasnije pregrađene crkve gdje je po predaji bio samostan monaha Bazilijanaca, podsjeća na zvonik sv. Nikole u Kuršumlju, zadužbini velikog župana Nemanje.⁴⁵⁾ Ljubinković pretpostavlja da je vjerojatno Bogorodica Stonska zadužbina Miroslava Nemanjića ili njegova sina Andrije, te su oni kao takovi imali ktitorsko pravo na ovu crkvu. Po tom bi mišljenju bila sagrađena u drugoj polovici XII stoljeća ili početkom XIII.⁴⁶⁾ U najnovije vrijeme Glunčić kao da isključuje mogućnost da bi Bogorodičina crkva u Lužinama mogla postojati u IX stoljeću.⁴⁷⁾

U posljednje vrijeme o crkvi je opširnije pisao V. Korać i on smatra da je donji dio crkve i zvonik iz XIII stoljeća i to iz druge polovice. On je donio nacрте o ranijoj crkvi koja se tu dizala. On ne piše ništa jer nije vršio iskopine, a nije se osvrćao ni na predromaničke ulomke koji su na njoj, iako smatra da te spolie predstavljaju dokaz da je ovdje postojala crkva u predromaničko vrijeme.⁴⁸⁾

³⁸⁾ Fr. Radić: Starohrvatska Prosvjeta, br: 3 i 4, Zagreb—Knin 1898, str. 140—45.

³⁹⁾ Z. Bjelovučić: Povijest poluotoka Rata, Split, 1921, str. 53.

⁴⁰⁾ A. Liepopili: Ston u srednjim vjekovima, Dubrovnik, 1915, str. 41.

⁴¹⁾ Jiriček—Radonić: Istorija Srba, I Beograd, 1952 str. 172. i II str. 65.

⁴²⁾ N. Milaš: Ston u srednjim vijekovima, Dubrovnik 1914, str. 58—59. Kao ocjenu ove rasprave vidi: A. Liepopili: Ston, n. d.

⁴³⁾ Stanojević: Narodna Enciklopedija, sv. 30.

⁴⁴⁾ V. Taljeran: Zrnca za povijest Stona, Dubrovnik 1935, str. 30—33.

⁴⁵⁾ Lj. Karaman: Pregled umjetnosti u Dalmaciji, Zagreb 1952 str. 37. Isti: Dalmacija kroz vjekove, Split 1934, str. 113. Treba ovdje spomenuti da je, po svoj prilici, stonski zvonik iz baroknog vremena. Vidi: F. Vlašić: nav. d. str. kao i početak ove rasprave.

⁴⁶⁾ R. Ljubinković: Humsko eparhisko vlastelinstvo i crkva sv. Petra u Bijelom Polju, Beograd 1958—59, STARINAR, knj. IX—X str. 100 i 109.

⁴⁷⁾ P. Glunčić: nav. d. str. 94.

⁴⁸⁾ V. Korać, Graditeljska škola Pomorja. Beograd 1965. str. 52—57, 213.

Najnovije arheološko otkriće, u blizini crkve na Lužinama, upućuje nas na zaključak da je doista već početkom IX stoljeća postojala tu crkva posvećena Bogorodici.

Ovog su proljeća vršeni neki zidarski radovi u Lužinama u blizini zadružnog vinskog podruma i nedaleko crkve. Prilikom čišćenja zemljišta za novi građevni sklop, otkopani su i komadi kamena razne veličine. U toj sam hrpi pronašao ulomak urešen pleternom ornamentikom i na njemu krunji natpis sa šest sačuvanih latinskih slova, a koji je vjerojatno dio arhitrava oltarske pregrade. Nađeni su i još manji komadi urešeni pleterom, ali bez natpisa, naročito dva ulomka križa s krakovima urezanim troprutastim pleterom. Ukupno deset ulomaka manje veličine, koji se sada čuvaju u stonskom lapidariju.

Nađeni je ulomak s natpisom dužine 18 cm, visine 21 cm, debljine 10 cm. Natpis je na latinskom jeziku pisan klasičnom kapitalom. Prednja obrađena ploha nađenog ulomka ima tri odjelita polja. U gornjem je polju niz voluta s hvojama ili kako neki nazivaju motiv kukolike spirale, dosta oštećen. Srednje je polje latinski natpis širine oko 5 cm, a donje polje ispunja stilizirani motiv pleternih uzlova s jako istaknutom gornjom crtom.

Na natpisu se čitaju ova latinska slova: ORE SCE. Zadnja tri slova SCE, koja čitam SANCTAE, imaju poviše sebe jasno urezanu crticu te pokazuju kontrakciju.⁴⁹⁾ Otkriveni natpis čitam ovako: (IN HON) ORE SANCTAE (MARIAE).⁵⁰⁾ Ovo nas upućuje na zaključak da je dotična crkva, kojoj je pripadao nađeni ulomak, bila podignuta na čast Bogorodici. Uzimam zadnju riječ MARIAE obzirom na samu činjenicu, da je i današnja crkva na Lužinama, gdje je nađen spomenuti ulomak, podignuta na čast Bogorodici, odnosno Uznesenju Marijinu ili kako ovdje narod zove tu crkvu Gospa Velika u Lužinama, te u tome vidim neprekinuti slijed štovanja Bogorodice, sačuvan u toku vjekova u mjesnoj tradiciji, koja se prenosi do danas. Znamo pak i iz povijesti da su i na drugim mjestima nekoje staro-hrvatske crkve, u kojima se je našlo pleterne ornamentike, od IX—XI stoljeća, bile posvećene Gospi, kao ona u Kninu, sred Otočka u Solinu i ostale.

Po samoj koncepciji, tehnici, izboru i rasporedu pleternog motiva na ovom ulomku, ne bismo ga mogli pobliže datirati, jer se u Dalmaciji, u ranom srednjem vijeku, plastična dekoracija umjetničkih spomenika urešenih motivom pletera, pojavljuje u vremenu potkraj VIII do XI stoljeća.⁵¹⁾ Možemo međutim približno označiti vrijeme postanka nađenog ulomka po epigrafskoj osobini slova »O« ovog natpisa, a koje je slovo kod nas karakteristično za spomenike

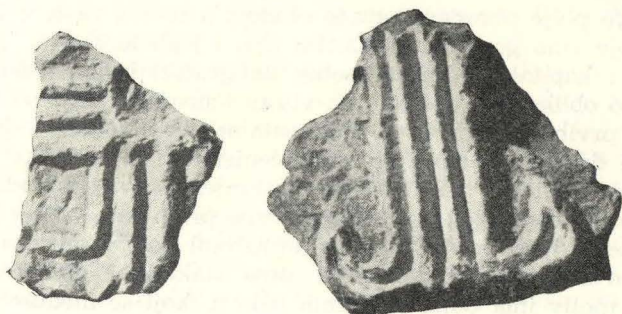
⁴⁹⁾ V. Novak: Latinska paleografija, Beograd 1952, str. 87, 284 i 296.

⁵⁰⁾ Posebno ovom prigodom zahvaljujem prof. Lj. Karamanu na ukazanoj pažnji u ispravnom čitanju ovog natpisa, i Dru C. Fiskoviću, konzervatoru za Dalmaciju, na pismenom savjetu.

⁵¹⁾ Lj. Karaman: Pregled umj. u Dalmaciji, str. 23—25. Isti: Crkvice sv. Mihajla, n. d. str. 89.

potkraj VIII i prve polovice IX stoljeća.⁵²⁾ Obzirom na ovu epigrafsku osobinu slova »O« u obliku romba datiram ovaj ulomak s natpisom u vrijeme prve polovice IX stoljeća. Budući da je nađeni ulomak pripadao arhitravu — kamenoj gredi oltarske pregrade — septuma — dakle unutrašnjem crkvenom namještaju, na što nas upućuje riječ sanctae s natpisa zaključujem da je već u prvoj polovici IX stoljeća u Lužinama postojala starohrvatska crkva podignuta na čast Bogorodici, od koje ostadoše kameni ulomci urešeni pleternom

19. Ston, ulomci nađeni kraj Gospe u Lužinama

ornamentikom, sada pohranjeni u stonskom lapidariju ili djelomično uzidani u sadašnju crkvu, kao nijemi ali neuništivi svjedoci naše više puta tužne prošlosti i koji nam bjelodano svjedoče o kulturi naših pređa u ranom srednjem vijeku na istočnoj obali Jadrana.

Spomenik, na kojemu se nalazi latinski natpis, nije sačuvan u cijelosti, jer se jasno opaža da je otsječen sa svih strana i bio upotrebljavan u kasnijem zidanju. Vrsta kamena je bijeli krečnjak. Kako sam već spomenuo prednja obrađena strana ima tri polja. U gornjem je polju urezan predromanički motiv kukaste spirale. Po upotrebi ovog motiva zaključujem da je ovaj spomenik bio arhitrav — kamena greda oltarske pregrade, jer dosada nađeni ulomci arhitrava iz starohrvatskog doba imaju ovaj ukrasni motiv, koji se je nalazio na obrubu. Obrubni ures u obliku kukaste spirale bijaše obljubljeni motiv starohrvatske klesarije. Po mišljenju Lj. Karmana to je linearna interpretacija anktivnog motiva t. zv. »pasjeg skoka«. Razlika je ipak u tome, što se, kod antiknog pasjeg skoka, kuka izvija poput valova iz zajedničke podloge i spirala je na jedno-

⁵²⁾ Isti: Prilozi povijesti umj. u Dalm. 9, Split 1955 str. 7

Isti: Sarkofag Ivana Ravenjanina STARINAR, Ser. III knj. III Beograd 1925.

Isti: O spomenicima VII i VIII stolj. u Dalm. N. S. XXII—XXIII Zagreb 1943.

strukom stalku. Preuzimanjem ovog motiva kod starohrvatskog namještaja kuke se nastavljaju odijelito jedna pored druge. Spirale nose stalci, kojima jedan ili dva žljebića daju izgled dvoprutastog ili troprutastog motiva, a u smislu linearne stilizacije rečenog motiva.⁵³⁾ Na našem se spomeniku jasno razabiru dva uklesana žljebića kao stalci spirala. Površina na kojoj je izrađen ovaj motiv odijeljena je od natpisa jasno urezanim rebrom. Sličan motiv kukaste spirale sa žljebićima vidimo i na zabatu iz Rižinica s natpisom kneza Trpimira.⁵⁴⁾

Drugo polje obrađene strane obuhvaća natpis sa šest latinskih slova, koje smo gore razriješili. Po tipu i izgledu slova vidi se da su pisana kapitalom. Imaju osobiti kaligrafski izgled i skladno su i pravilno oblikovana obzirom na visinu i širinu. Zadnja su tri slova niža od prvih radi prostora horizontalne crtice poviše njih, koja pokazuje da ova tri slova čine skraćenicu t. zv. kontrakciju te ih čitam kao sanctae. Pomnijim promatranjem se vidi ispred slova O uklesan ostatak drugog okomitog duktusa prethodnog slova N.

Treće najveće polje ispunja stilizirani motiv pletera s koso usječenim trostrukim trakovima i oštro istaknutom gornjom crtom. Pleterni motiv ima oblik pravilnih uzlova, koji se međusobno prepliću. Slično je obrađen pleterni motiv i na zabatu oltarne pregrade iz crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina.⁵⁵⁾ Po obradi motiva vidi se da ovaj spomenik pripada dobi zrelog razvoja pleterne ornamentike kod nas. Vjerojatno je slijedio ispod ovoga završni dio ove obrađene strane, ali je nemoguće odrediti kako je izgledao, jer je otsječen.⁵⁶⁾

⁵³⁾ Lj. Karaman: Razgovori... u Anali HI JAZU n. d. str. 53.

⁵⁴⁾ F. Šišić: Pregled povijesti Hrvatskog naroda, Zagreb 1962, str. 97. Isti se motiv može vidjeti i na ostalim starohrvatskim spomenicima.

⁵⁵⁾ Isti: n. d. str. 117. Lj. Karaman: Iz kolijevke. n. d. Na ciboriju iz kneževske crkve sv. Marte, sada u arheološkom muzeju u Splitu, vidi se isti motiv.

⁵⁶⁾ Osim opisanog ulomka s natpisom našao sam, na istom lokalitetu, još devet manjih ulomaka s pleterom. Dva ulomka manje veličine i dosta oštećeni imaju na obrađenoj površini urezan pleterni motiv troprutastih uzlova koji se međusobno isprepliću. Obje se petlje tih uzlova protežu u šiljak, tako da se pažljivim promatranjem uvida kako se četiri šiljka stiliziranog tropruta sastaju u sredini romba kao u izvoru. Oba ulomka imaju isti motiv te su pripadali jednom spomeniku. Zanimljiva su i dva ulomka križa stiliziranim motivima troprutastih kousječenih prutića koji se na krajevima raščlanjuju praveći trolist. Križeva sa sličnim stiliziranim motivom imamo ugrađenih u zid kod kapelice sv. Kuzme i Damjana u Stonu, koji su vjerojatno od nekud iz blizine tu donešeni i kasnije uzidani. Lijep je ulomak troprutaste pletenice koja se izvija u obliku spirale, a sličan je onima u stonskom lapidariju. Nadalje su tu dva manja ulomka motivom stilizirane palme. Mali izrađeni ulomak u obliku luka pripadao je tranzeni. Ulomak zabata, lukom na donjoj strani, ima izbočeni kružni vijenac krasno obrađen motivom ponovljenih trouglova jajolikog oblika. Iza uzdignutog gornjeg ruba kružnog vijenca nastavlja se je novi pleterni motiv. Identičan motiv pletera kao na ovom ulomku vidi se i na jednom ulomku spomenute crkve sv. Jurja u Janjini. (Bjelovučić: n. d. sl. 28) Vidi priložene slike.

Epigrafska osobina slova »O« daje nam mogućnost da možemo datirati ovaj spomenik u početak IX stoljeća, kako smo već spomenuli. Slovo O ima karakterističnu osobinu, ono je urezano u obliku kose četvorine u koje se kraci produžuju preko sječišta s drugim krakom i na krajevima svršavaju trouglasto. Ovdje je važna okolnost, koju treba istaknuti, da se ovakav oblik slova O nalazi na spomeniku s pleternom ornamentikom koja dava posebno obilježje grupi starohrvatskih spomenika. Ovo je dosada jedini spomenik pleterne ornamentike sa Lužina u Stonu s natpisom. U našoj je nauci spomenuto da je ova epigrafska osobina slova O značajna za spomenike svršetkom VIII i IX stoljeća.⁵⁷⁾

Na ulomku crkvenog namještaja iz crkve sv. Jurja u Janjini vidi se isti oblik ovog slova na natpisu, koji Karaman datira u početak IX stoljeća po epigrafskoj osobini slova O i G. Na ovom je naime spomeniku slovo O urezano u obliku kose četvorine, a na slovu G je donja kraka unatrag okrenuta.⁵⁸⁾ Ovdje bismo mogli navesti i kameni spomenik s natpisom iz ranog srednjeg vijeka, nađen u selu Drenova kod Prijepolja, na kojemu se vidi oblik slova O kao kod našeg spomenika, ali bez pleterne ornamentike.⁵⁹⁾

Od velikog je značenja, za datiranje našeg spomenika, slovo O u obliku kose četvorine na tijelu lavova u uglovima arkada ciborija iz prve kotorske katedrale, a koju je, prema vjerodostojnoj tradiciji, dao podići oko god. 809. kotorski građanin Andreači. Osim slova O u obliku kose četvorine, Karaman navodi više stilističkih oznaka za datiranje ciborija u početak IX st.⁶⁰⁾ Vrijeme postanka ciborija u Kotoru može nam poslužiti kao terminus post quem za datiranje našeg spomenika. Da bismo utvrdili terminus post quem non može nam poslužiti ova činjenica u okviru povijesnih zbivanja. Mletački ljetopisac Ivan Đakon zabilježio je u svojoj kronici kako je oko god. 830. bio u Mletcima kršten opunomoćeni izaslanik Neretvljana.⁶¹⁾ Ipak znamo iz drugih izvora da su oni i dalje u masama podržavali poganstvo te su ih okolni susjedi nazivali »Pagani«, a njihovu zemlju »Pagania«.⁶²⁾ Ovo nas upućuje na zaključak da su krajevi južno odatle, u koje spada i Ston, bili već pokršteni i uređeni u crkvenom smislu. Prema tome ovaj podatak Ivana

⁵⁷⁾ Vidi bilješku 52.

⁵⁸⁾ Lj. Karaman: Iz kolijevke hrv. prošlosti, Zagreb 1930, str. 170—171, sl. 109.

Z. Bjelovučić: Crvena Hrvatska, n. d. sl. 29. I. Ostojić n. d. II, sl. 443.

⁵⁹⁾ A. Deroko i I. Zdravković: Još o kamenu s natpisom iz Drenove, STARINAR Beograd 1950.

⁶⁰⁾ Lj. Karaman: O slijedu gradnje katedrale u Kotoru, Prilozi umj... br: 9. n. d. Isti: Pregled povijesti umj. n. d. sl. 15.

⁶¹⁾ D. Mandić: Pokrštenje Hrvata, u knjizi: Rasprave... n. d. str. 109. Johannes Diaconus: Chronicon venetum:... »Circa haec tempora missus Sclavorum de Insula Narrentis ad dominum Johannem duces veniens, ab eo baptizatus est. pacem cum eo instituens...« Rački documenta 334.

⁶²⁾ D. Mandić: n. d. str. 130. Tu je donešen i izvod na grčkom jeziku iz Porphyrog: De adm. imp.

Dakona uzimam kao terminus post quem non za datiranje našeg spomenika u prvu polovicu IX st.

Slovo R ima gornji zavoj dosta pravilno zaobljen, a desni kosi duktus mu se ne produžuje do visine donjeg dijela vertikalnog duktusa. Ovakav oblik ovog slova vidimo uklesan na natpisu kod Šopota, na sarkofagu Ivana Ravenjanina,⁶³⁾ u Evanđelju irsko-anglosaskog porijekla iz VII/VIII st.⁶⁴⁾

Slovo E je pravilno urezano. Horizontalni su poprečni potezi jednaki i jednako udaljeni, a na kraju svršavaju trouglato. Ovaj oblik nalazimo jednako urezan na ulomku iz crkve sv. Jurja iz Janjine iz IX st. i na latinskom natpisu iz Drenove.

Majuskulna slova S i C su formirana uže nego ostala slova i ne pokazuju posebne osobine.

Iz ovoga se vidi da jedino epigrafski oblik slova O omogućuje datiranje našeg spomenika.

* * *

U zapisnicima splitskih sabora iz god. 925. i 928, kojima je prisustvovao i zahumski knez Mihajlo Višević zajedno sa stonskim biskupom, ističe se da je cijela zemlja od Kotora do Kvarnerskih otoka i Siska u crkvenom pogledu uređena i providena biskupijama, koje su »sve napučene i s Božjom pomoću imaju obilje svećenika i naroda.«⁶⁵⁾ Tu se nabrajaju biskupije koje su popunjene i među njima je spomenuta i biskupija u Stonu te se za njih kaže da postoje od starine — »antiquitus« — osim ninske biskupije, koja je po mišljenju Barade osnovana između god. 863—867,⁶⁶⁾ što bi značilo nešto više od 60 godina prije drugog splitskog sabora. Ovaj pojam »od starine«, što bi imalo značiti barem stotinu godina, bjelodano govori da su dalmatinske biskupije obnovljene ili nanovo ustanovljene, kao n. pr. stonska, najkasnije početkom IX st.⁶⁷⁾ Ove činjenice potvrđuju gore iznešeno mišljenje da je zahumska odnosno stonska biskupija zakonita nasljednica nestale biskupije Sarsentensis, te da je bila ustanovljena, zbog novonastalih okolnosti, za područje koje je prije pripadalo ovoj nestaloj biskupiji. Zar se to nije analogno dogodilo i u Splitu dolaskom prvog splitskog nadbi-

⁶³⁾ F. Šišić: Povijest Hrvata (red. J. Šidak) Zagreb 1962, str. 113.

⁶⁴⁾ V. Novak: n. d. str. 203, sl. 58.

⁶⁵⁾ »Ecclesiae uero aliae, quae in oriente habentur, id est stagnensis, ragusitana et catharitana eandem plenitudinem (cum) sedibus et terminis suis in omnibus (iuxta) catholicae fidei dogma adsequatur« — zaključak drugog crkvenog sabora u Splitu god. 928, Rački doc. 195. Šišić: Priručnik, 222 . . . » . . . cum sint utique omnes populatae et, deo adiuvante, sacerdotum et plebium copiam habentes.« Zapisnik sabora 928, Rački: doc. 195. Šišić: Priručnik: 223, — » . . . Nonensis uero ecclesia non episcopum antiquitus sed archipresbyterum sub (iuris) ditione episcopi habuisse dignoscitur.« Papisnik sabora 928, Rački: doc. 195, Šišić: Priručnik, 222.

⁶⁶⁾ M. Barada: Episcopus chroatensis, Croatia sacra 1, Zagreb, 1931 str. 162—181.

⁶⁷⁾ D. Mandić: Pokrštenje Hrvata, n. d. str. 121.

skupa Ivana Ravenjanina, te je tada splitska nadbiskupija utemeljena kao nasljednica solinske sa svim pravima koja su iz toga slijedila.⁶⁸⁾

Po ostacima pleterne ornamentike sa Lužina, od kojih neki pripadaju, kako smo vidjeli, vremenu iz prve polovice IX st., zaključujem da je uz ovu crkvu, koja je bila većih razmjera, bilo sjedište katoličkog biskupa o kojemu je riječ u zapisnicima splitskih sabora iz god. 925 i 928.

To možemo analogno zaključiti i po onome što nam kaže Luccari govoreći o stonskom biskupu Ivanu Kružiću, koji je živio potkraj XIII st. i koji je bio primoran, zbog nesnošljivih vjerskih i političkih prilika onoga vremena, prenijeti svoje biskupsko sjedište u Korčulu god. 1300 — i tako je nastala Stonsko-Korčulanska biskupija.⁶⁹⁾ O njemu on kaže da je brigu za stonsku crkvu vodio biskup Ivan koji je stanovao kod svete Marije u polju, a to se ima odnositi na crkvu u Lužinama.⁷⁰⁾

Ne ulazeći u detaljno opisivanje povijesti stonske katoličke biskupije, potrebno je ipak iznijeti neke činjenice koje će nam baciti više svjetla u prosuđivanju ondašnjih prilika ovoga kraja. Ne smijemo zaboraviti da je — koliko se dosada znade — bilo ukupno 51. stonski katolički biskup i to 10. do god. 1333. — a poslije toga 41. do god. 1828. kada je Lav XII ukinuo ovu biskupiju bulom »Locum B. Petri« i prisajedinio je biskupiji dubrovačkoj.⁷¹⁾

Historijski je dokazano da je god. 928. stonska biskupija spadala pod splitsku metropoliju, jer je tadašnji stonski biskup prisustvovao crkvenom saboru u Splitu kao sufragan splitskog nadbiskupa.⁷²⁾

Iz bule Benedikta VIII od 27 rujna 1022. god. koja nam je sačuvana u izvorniku, saznajemo da je stonska biskupija podložna dubrovačkoj metropoliji, koju je osnovao Grgur V oko godine 998.⁷³⁾ Ova je metropolija u Dubrovniku bila ukinuta sredinom XI st. i tada stonska biskupija dolazi pod Split. Izgleda da je i sam crkveni raskol godine 1054. doprinio ukinuću ove metropolije. Dubrovnik je u to doba potpadao pod bizantsku vlast, te su možda Dubrovčani ili njihov metropolit pokazali kakovu sklonost prema

⁶⁸⁾ Nije ispravno mišljenje A. Liepopili-a da je stonska biskupija osnovana god. 928. Iz akata splitskog sabora proizlazi da je ona tada bila popunjena. Usporedi i C. Fisković: Novi nalazi u splitskoj katedrali. Bulletin Instituta za likovne umjetnosti VI, br: 2, Zagreb 1958.

⁶⁹⁾ V. Foretić: Otok Korčula, Zagreb 1940, str. 72.

⁷⁰⁾ G. Luccari: Copioso Ristretto degli Annali di Ragusa, Dubrovnik 1790 str. 94. »La cura della chiesa di Stagno aveva il vescovo Giovanni che stanziava a santa Maria del piano sua doecesi.«

⁷¹⁾ Schematismus dioecesis Ragusinae, Dubrovnik 1909, str. 17 s.

⁷²⁾ Rački: Documenta, 191, 195. Šišić: Priručnik: 219, 222.

⁷³⁾ D. Mandić: Osnutak dubrovačke nadbiskupije, n. d. str: 266—283. M. Barada: Dalmatia superior, Rad JAZU 270, Zagreb 1949, str. 93 sl. F. Šišić: Ljetopis popa Duklj. n. d. str. 70, bilj. 47.

Bulu donose: Farlatus: Illyricum sacrum, VI 42. Acta alban. I, 16, br: 60.

Carigradu te su time izgubili ugled u Rimu.⁷⁴⁾ Oko godine 1057. Bizant je ustupio Dubrovnik sa cijelom bizantskom Dalmacijom Petru Krešimiru IV (1056—1073).⁷⁵⁾

Kada je u Baru uspostavljena metropolija, kako to saznajemo iz bule Klementa III od 8. I 1089. godine ne spominje se stonski biskup kao sufragan iste metropolije, znači da je i dalje bio podložan metropoliji u Splitu.⁷⁶⁾

Papa Kalist II ponovno uspostavlja metropoliju u Dubrovniku 28. IX 1120. godine kojoj podlaže i stonsku biskupiju. Istog dana nalaže i biskupima gornje Dalmacije da priznaju Girarda nadbiskupu dubrovačkog za svoga metropolitu.⁷⁷⁾

Godine 1142. na 11. VI Inocent II bulom »Ex commisso« potvrđuje metropolitanska prava Andriji nadbiskupu dubrovačkom podlažući mu i teritorij stonske biskupije.⁷⁸⁾

Bulom Hadrijana IV od 4. VII 1158. godine, saznajemo kako je dubrovačkom nadbiskupu Tribunu bio podijeljen palij, znak metropolitanske vlasti, i tada mu je bila podložena stonska biskupija.⁷⁹⁾ To je isto učinio i Aleksandar III 29. XII 1167. godine. Isti ovaj papa strogo nalaže svećenstvu gornje Dalmacije, pod koju spada i stonska biskupija, da se imaju pokoriti nadbiskupu Tribunu te da mu iskažu poslušnost i dužno poštovanje.⁸⁰⁾

Kada je raški veliki župan Stjepan Nemanja godine 1168. osvojio Duklju, tada je i Zahumlje sa Stonom potpalo pod vlast Nemanjića. Zahumljem zavlada Nemanjin brat Miroslav (1171—1197).⁸¹⁾ Krajem XII st. pojavljuje se na Balkanu nova bogumilska sekta ili patareni. Oni prodiru u Bosnu, Zahumlje i Srbiju. Preko Zahumlja dolaze i na Pelješac gdje imaju jako uporište. Po optužbi Vukana i sam je Miroslav, zahumski knez, bio pripadnik ove sekte i kod njega nalaze sklonište ubojice splitskog nadbiskupa Rajnerija godine 1180.⁸²⁾ Za vrijeme njegova vladanja, po pričanju dubrovačkih kroničara, bio je potjeran iz Stona katolički biskup Donat, koji pređe u samostan na Lokrumu gdje je i umro godine 1211.⁸³⁾ Ni posredovanje papina legata Teobalda nije moglo promijeniti Miroslavljevo držanje, dapače on ga nije htio niti pustiti u svoju zemlju, što mu

⁷⁴⁾ D. Mandić: Osnutak dubr. nadb. n. d. str. 277.

⁷⁵⁾ F. Šišić: Povijest Hrvata n. d. str. 134.

⁷⁶⁾ Acta alb. I, 21.

⁷⁷⁾ T. Smičiklas: Codex dipl. II, 34, 35, 112. Farlatus: n. d. 60, 62.

⁷⁸⁾ Jaffé: Regesta Pont. Rom. br: 8234 (5854) I, str. 903, Graz 1956. Farlatus VI 63.

⁷⁹⁾ Smičiklas: Codex d. II, 55. Farlatus: n. d. VI, 79.

⁸⁰⁾ Farlatus: n. d. VI, 80. Codex dipl. II, 105 i 106... »dilectis filis universis clericis staniensis... tamquam patri et rectori animarum vestrarum debitam obedientiam et reuerentiam impenderetis.«

⁸¹⁾ Jiriček—Radonić: n. d. I, str. 151—154.

⁸²⁾ Smičiklas: Codex dipl. II, br: 310. Jiriček—Radonić: n. d. I, str. 152.

⁸³⁾ Jiriček—Radonić, n. d. II, str. 80. Thomas Arch. n. d. cap. 15. Farlatus: n. d. VI 327. Rastić—Nodilo: Mon, slav. mer. 25, str. 66, 75. Talerjan: n. d. str. 12.

je papa Aleksandar III veoma zamjerio.⁸⁴⁾ U ovako nesređenim prilikama nije ni čudo da za 80 godina nije bilo u Stonu katoličkog biskupa.

Duklja ili kasnije prozvana Zeta, imala je, prije dolaska pod vlast Nemanjića, svoje katoličke biskupije s metropolijom u Baru.⁸⁵⁾ Grgur nadbiskup Bara, pisao je godine 1180. splitskom kanoniku Gvalteriju o progonima u svojoj biskupiji te je i sam morao bježati u Zadar gdje je i umro.⁸⁶⁾ Iz Trebinja je bio protjeran biskup Salvije godine 1265. te se sklonio u Dubrovnik i kasnije postao dubrovački nadbiskup.⁸⁷⁾ Mnogo je tada katoličkih svećenika pribjegli na teritorij dubrovačke Republike.⁸⁸⁾

Nemanjići su u za sve to održavali veze s papama, te su iskorištavali svoj geografski položaj na granici istoka i zapada i prema tome se priklanjali čas prema Rimu, čas prema Bizantu. Tako je sv. Sava, iza kako mu je brat Stjepan Prvovjenčani (1217. g.) od pape Honorija III dobio kraljevsku krunu, proglasio srpsku crkvu autokefalnom i podredio je Bizantu te postao prvi srpski arhiepiskop godine 1219.⁸⁹⁾ Tada je za teritorij srpske države osnovano osam episkopija i među njima episkopija za oblasti Travunju i Hum sa sjedištem u Stonu.⁹⁰⁾ Po Jiričeku zahumski je episkop stolovao u stonskom Bogorodičinom manastiru. Analogni slučaj imamo i u činjenici da je sjedište novog episkopa za Zetu bilo postavljeno iste godine (1219) u nekadašnjem bendiktinskom samostanu sv. Mihovila na Prevlaci u Boki. U prvoj polovici XII st. u tom samostanu ne nalazimo više bendiktince, jer godine 1124. posjedi crkve sv. Mihovila bijahu pridruženi menzi kotorskog biskupa.⁹¹⁾ Zahumska je episkopija brzo počela opadati i čini se da su episkopi malo vremena stanovali u Stonu.⁹²⁾ Već za vrijeme Uroša I (1242—1276) episkopsko sjedište bijaše premješteno u crkvu sv. Petra i Pavla na Limu oko godine 1254—55.⁹³⁾ Svakako je toj činjenici doprinijelo više razloga. Oko godine 1241. Tatari provaljuju u Evropu, dolaze do primorskih gradova gornje Dalmacije i navaljuju na Dubrovnik i Kotor. Vjerojatno da ni Ston nije bio pošteđen.⁹⁴⁾ Nadalje izgleda da je godine

⁸⁴⁾ Smičiklas: Codex dipl. II, br: 174... »nec legatum nostrum recipere nec nostris parere litteris voluisti...«

⁸⁵⁾ Jiriček—Radonić: n. d. II, str. 73. Stanojević: Borba za samostalnost katol. crkve u Nem. drž. Beograd, 1913 SAN.

⁸⁶⁾ Smičiklas: Codex dipl. II, br: 169.

⁸⁷⁾ B. Pandžić: De dioecesi Trbuniensi et Mercanensi, Roma 1959, str. 15—16.

⁸⁸⁾ Jiriček—Radonić: n. d. I, str. 265.

⁸⁹⁾ Isti: n. d. II, str. 64 i 73.

⁹⁰⁾ Isti: n. d. II, str. 68.

⁹¹⁾ I. Ostojić: Benediktinci, n. d. II, str. 495. Vl. Ćorović: Historija Bosne, Beograd 1940, str. 224.

⁹²⁾ Jiriček—Radonić: n. d. II, str. 65.

⁹³⁾ R. Ljubinković: n. d. str. 100.

⁹⁴⁾ Thomas Arch. n. d. str. 177... »veneruntque (Tatari) ad civitates maritimes superioris Dalmatiae« ... Tada je razoren i grad Trebinje i uništena crkva i dobra istog biskupa. B. Pandžić: n. d. str. 11.

1252. Ston teško nastradao od zemljotresa i tada su i crkva i samostan u Lužinama teško stradali, jer se u povijesnim dokumentima godine 1252. Ston spominje kao »nunc dirutum« — sada razoren.⁹⁵⁾ To su bili duboki razlozi koji su ponukali Jelenu († 1314) ženu Uroša I da je obnovila Bogorodičnu crkvu i cenobij u Lužinama oko godine 1260. kao što je sagradila i ostale katoličke crkve i samostane.⁹⁶⁾

U nesređenim političkim i vjerskim prilikama onoga vremena možemo razabrati nestalan položaj katoličke biskupije u Stonu. Kada je god 1197. umro Miroslav, knez zahumski, naslijedio ga je knez Petar žestoki bogumil. On je htio primiti natrag u Ston prognanog biskupa Donata, ali uz uvjet da mu Dubrovčani dadu 300 zlatnih dukata, što su oni odbili. Godine 1211. umre u samostanu na Lokrumu biskup Donat i tada ponovo Petar obećava da će pristati da se imenuje stonski biskup, ali uz uvjet da mu se dade 200 dukata, što je naravno bilo odbijeno.⁹⁷⁾ Poznato nam je kako je Grgur IX godine 1238. povjerio brigu za područje stonske biskupije novoimenovanom bosanskom biskupu Ponsi. Koliko je taj biskup mogao djelovati u onako mutnim prilikama ne možemo utvrditi.⁹⁸⁾ Kasnije Martin IV (1281—1285) naređuje dubrovačkom nadbiskupu da se imenuju biskupi u Stonu i Trebinju. Dubrovački nadbiskup Bonaventura nije izgleda izvršio papin nalog te je o tome obavijestio

⁹⁵⁾ V. Taljeran: n. d. str. 23—24. Mattei: Memorie st. str. 503.

⁹⁶⁾ Jiriček—Radonić: n. d. I, str. 181. S. Dolci: Monumenta historica provinciae Rhacusinae, Neapoli. 1746, str. 18. Taljeran: n. d. str. 22. Ovdje treba naglasiti da nije ispravna tvrdnja Dolci-a koji kaže da je samostan sv. Nikole u Stonu sagradila kraljica Jelena. Te godine ne postoji taj samostan, jer mi znamo da je na prostoru, gdje se danas nalazi spomenuti samostan, bila god. 1336 šuma, kada su dubrovačka vlastela dijelila međusobno taj prostor. Pri drugoj diobi god. 1359 taj je prostor dodijeljen Republici. Tek pri trećoj diobi Stona god. 1393 tu nalazimo zabilježenu i spomenutu crkvu sv. Nikole i samostan. Dakle je ovaj samostan u novom Stonu podignut u vremenu od god. 1359—1393.

Po matrikuli Bratovštine sv. Nikole, koja se danas čuva u župnom uredu u Stonu, znamo da je ovu crkvu sv. Nikole posvetio Dubrovački nadbiskup Andrija god. 1389... »Anno domini millesimo trescentesimo octogesimo nono. Indictione duodecima, die tertio dello messe de octombrio. Sié sacrata la giescia alla laude de miss. domine dio et della sua pretiiosissima et sanctissima madre Beatissima Virgine Maria... Ed ad honore del beatissimo et sanctissimo Nicholao... in Stagno la qual giescia fo sacrata dal Arcivescovo de raguscia per nome frater Andrea dello ordene delli predicatori...« Čitav tekst ove matrikule donosi K. Vojnović u knjizi: Bratovštine i obrtne korporacije u Republici dubrovačkoj, Zagreb, 1899, Monumenta hist. — jur. VII, 1.

Svi kasniji kroničari dubrovački čine istu grešku povodeći se za Dolcijem u opisivanju ove činjenice.

⁹⁷⁾ Jiriček—Radonić: n. d. II, str. 80. Rastić—Nodilo: n. d. 66, 75. Farlatus: n. d. VI, 327.

⁹⁸⁾ Smičiklas: Codex dipl. IV, 50.

novog papu Honorija IV (1285—1287), koji mu opet nalaže da to izvrši.⁹⁹⁾

Krajem XIII st. bio je imenovan stonskim biskupom Ivan Kružić (de Crossio). On je bio biskupom od godine 1291—1312. Za njega kaže Luccari da je stanovao kod svete Marije u polju.¹⁰⁰⁾ On opisuje žalosno stanje u svojoj biskupiji: »Našao sam cijeli poluotok zaražen bogumilstvom i raskolom... Prihoda za uzdržavanje nije sam imao, te sam jedva mogao pribaviti što mi je bilo dostatno za život i bogoslužje...«¹⁰¹⁾ U to su vrijeme Korčulani zaželjeli da se u njihovom gradu podigne biskupsko sjedište te su se sporazumjeli s ovim stonskim biskupom koji je doista, zbog teških prilika u kojima se je nalazio, godine 1300. prenio biskupsko sjedište u Korčulu i tako je ovaj grad dobio biskupa, ujedinivši se s biskupijom stonskom. Početkom lipnja godine 1300. sklopljen je u Dubrovniku¹⁰²⁾ ugovor o tome a priznat od pape Bonifacija VIII.¹⁰³⁾ Od tada se ovaj biskup naziva stonsko-korčulanski.

Kada je godine 1333. Ston s poluotokom Pelješcem pripao dubrovačkoj Republici, u vjerskom je pogledu potpadao pod jurisdikciju stonsko-korčulanskog biskupa. To nije bilo po volji Dubrovčanima te je nastao spor između njih i biskupa u pitanju vršenja biskupske vlasti nad Stonom i poluotokom i u pitanju desetina. Taj je spor trajao dugo vremena tako da je bio iznesen i pred papu. Do sporazuma je ipak došlo godine 1347, a godine 1387. sklopljen je ugovor s biskupom za 29 godina, da će mu Dubrovčani plaćati mjesto desetine 100 dukata godišnje.¹⁰⁴⁾

Davna je bila želja Dubrovčana da opet obnove Stonsku biskupiju što im polazi za rukom godine 1541. za pape Pavla III. Od tada je Ston s poluotokom odijeljen od Korčulanske biskupije i obnovljena je biskupija bila podređena nadbiskupu dubrovačkom do svog ukinuća godine 1828. Sjedište je biskupa tada bilo u novom Stonu koji su podigli Dubrovčani nakon godine 1333.¹⁰⁵⁾ Crkva sv. Vlaha u Stonu postade katedrala obnovljene biskupije.

Prigodom diobe zemljišta u Stonu godine 1393. učinjen je sveukupni pregled površine u kaznačini Ston i Česvinica i istodobno je obavljena komasacija zemljišta. Sve je zemljište razdijeljeno u decene. Decen br: 30, koji je zahvatio i Lužine, kako to proizlazi iz knjige zvane »Rubeus«, spominje pod br: 106 solila i samostan sv. Marije, te je ovaj predio Republika zadržala za sebe.¹⁰⁶⁾

⁹⁹⁾ Isti: Codex dipl. VI, br. 405 i 467. »...quod Tribuniensis et Stagniensis ecclesie cathedrales, tue provincie, metropolitico tibi iure subiecte, tanto tempore pastoribus iam vacarunt...«

¹⁰⁰⁾ Vidi bilješku 70.

¹⁰¹⁾ Farlatus: n. d. VI, str. 328.

¹⁰²⁾ Isti: n. d. VI str. 329. Smičiklas: Codex: VIII, br: 474.

¹⁰³⁾ V. Foretić: n. d. str. 74.

¹⁰⁴⁾ Isti: n. d. str. 83—88 i 113—118. Tu je opširno prikazano ovo pitanje.

¹⁰⁵⁾ V. Taljeran: n. d. str. 69.

¹⁰⁶⁾ A. Liepopili: n. d. str. 41. »Item dighemo, che le saline e lo mona-

U prvoj polovici srpnja 1403. godine zaključilo je Vijeće umoljenih da se sruši zid tornja samostana sv. Marije stonske i da se kamenje upotrebi za utvrđivanje Stona.¹⁰⁷⁾

Ispred stonskog kneza 1. svibnja 1477. godine bio je sklopljen ugovor između slikara Pavla Bazilijeva iz Kotora i Đura Božikovića iz Stona o nabavci slike za crkvu sv. Marije van Stona.¹⁰⁸⁾

Sredinom XV st. za vrijeme Republike dubrovačke, bila je formirana pri crkvi Velike Gospe u Lužinama katolička župa za okolna sela Česvinicu, Kuta, Broce, Hrasno, Dub i Kobaš pod nazivom župa Gospe od Polja (Santa Maria del Piano). U to je vrijeme i spomenuta crkva bila adaptirana za maticu te župe. Kao prvi župnik te župe spominje se Marin Miloslavić godine 1448.¹⁰⁹⁾ U crkvi je i oko nje bilo groblje za vjernike ove župe. Ove se crkve sjećaju mnogi u svojim oporukama te joj ostavljaju novčane doprinose.¹¹⁰⁾

Godine 1528. dala je Republika dubrovačka saliti dva veća zvona za crkvu i to kao naknadu za komad zemljišta koje joj je oduzela prigodom proširenja solila. Zvona je salio poznati lijevač zvona Ivan Krstitelj de Tollis. Sada se ta zvona nalaze u luži ispred crkve Gospe Anuncijate, na putu prema Česvinici. Zanimljivo je ovdje istaknuti, da je ovaj lijevač zvona imao imanje blizu Kobaša na Jelenjem ratu, koje mu je dala Republika kao zamjenu njegovog posjeda na Pločama u Dubrovniku, oduzetog mu radi gradnje gradskih utvrda i jaraka. Na ovom je imanju on dao podići godine 1539. dvije vapnenare, zidati kamene međe i krčiti zemlju.¹¹¹⁾ Na tom se mjestu danas nalazi napuštena kapela posvećena sv. Ivanu s bačvastim svodom, a u neposrednoj se blizini vide ostaci zidogradnje i napuštena cisterna za vodu. Okolno je zemljište zasađeno maslinom. Kapela je privatno vlasništvo, te zaključujem da je i prije pripadala vlasnicima zemljišta na kojemu je sagrađena.¹¹²⁾

Veliki kompleks okolnog zemljišta oko crkve u Lužinama, pri padao je župniku župe od Polja za uzdržavanje konja. (Per le spese

---

stero de sancta Maria cum tute soe raxon e pertinencia si è del Comun.« List 32. knjige »Rubeus« u drž. arhivu u Dubrovniku.

¹⁰⁷⁾ L. Beritić: Stonske utvrde, Dubrovnik 1958, str. 43.

¹⁰⁸⁾ J. Tadić: Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku, I, Beograd 1952, br: 576.

¹⁰⁹⁾ V. Foretić: Dubrovačke bratovštine u : Časopisu za hrv. pov. 1—2 Zagreb 1943. V. Taljeran: n. d. str. 64. Diversi di Stagno, I, 54. Nije ispravno mišljenje Taljerana da je stara župna crkva bila Gospa od Naviještenja. Ona je to postala tek god. 1711. Vidi dokument br: 2.

¹¹⁰⁾ Neke oporuke donosi Taljeran u n. d. str: 95—102. (Prema Jiričeku)

¹¹¹⁾ C. Fisković: Ivan Rabljanin, u Anali HIJAZU Dubrovnik, 1957—59, god. VI—VII str. 213. U bilješci 25 spomenute rasprave Fisković donosi čitav natpis s oba zvona. Djelomičan natpis donosi i Beritić u članku: Ivan Krstitelj de Tollis, u: Prilozi pov. umj. u Dalm. Split 1954 br: 8 str. 65.

¹¹²⁾ Obzirom na oblik i građu, spomenuta kapela pripada novijem vremenu. Ne isključuje se mogućnost da je sagrađena u vrijeme Ivana Rabljanina.

di cavalcatura). Godine 1666. bi oduzeta jedna i po zlatica te zemlje da se može podići shranište za sol, te se Republika obavezala plaćati sve godine župniku šest dukata. Po mišljenju Liepopilija i Taljerala na tom se oduzetom zemljištu nalazio nekadašnji manastir o kojemu govore povijesni izvori.¹¹³⁾

Veliki zemljotres, koji je godine 1667. razrušio Dubrovnik, nije poštedio ni Ston. Tada je stradala i katedralna crkva sv. Vlaha u Stonu, a sigurno je bila oštećena i crkva u Lužinama, jer se nalazi na močvarnom zemljištu. Posljedica je toga bila da je ondašnji stonski biskup Frano Volanti (1710—1741.) godine 1711. prenio sjedište župe od Polja u crkvu Anuncijate, koja se nalazi na prikladnijem položaju van zidina Stona i koja je u to vrijeme bila uređena da postane matica župe od Polja. Ta je crkva služila kao matica spomenute župe sve do ukinuća iste godine 1830. kada je, nakon ukinuća stonske biskupije koje je de facto provedeno te godine kako nam svjedoči priloženi dokumenat o provedbi bule Leona XII od 30. VII 1828. »Locum B. Petri« kojom se ukida višestoljetna Stonska biskupija, bila osnovana nova župa Ston, kojoj je pripao Ston i područje bivše župe od Polja.¹¹⁴⁾

Zadnji stonski katolički biskup Antun Dolci (1801—1807) umre u Stonu dne: 21. X 1807 godine.¹¹⁵⁾ Nakon njegove smrti više se nije imenovao novi biskup i nastupa sedis vacantia do godine 1830. kada Ston postaje obična župa. Od godine 1809. upravljaju ovom biskupijom do godine 1830. Dubrovački nadbiskupi preko kapitularnih vikara.

Ston je dolaskom Francuza godine 1806. dosta stradao. Vojska je uzela crkvu sv. Nikole i Imena Isusova te ih pretvorila u skladišta. Nakon smrti zadnjeg stonskog biskupa vlast je zauzela i biskupski dvor i tek godine 1819. dopušteno je župniku Don Niku Periću da može ući u dvor, današnji župni stan.¹¹⁶⁾

God. 1891. Pavao Polanda iz sela Česvinice popravlja crkvu Velike Gospe u Lužinama i tako je ova crkva opet predana kultu.

¹¹³⁾ Vidi priloženi dokumenat br: 1.

¹¹⁴⁾ Vidi dokumente: 2, 3, 4.

¹¹⁵⁾ Župski arhiv u Stonu, matica mrtvih za god. 1807 str. 75.

¹¹⁶⁾ Župski arhiv u Stonu, spisi za god. 1819. Vidi dokumenat br: 5.

DOKUMENTI.

1.

No: 45.

Inclita Imp. Intendenza.

Prima di tutto lo scrivente trova necessario di protestare che colla riparazione del tetto del magazzino sito a Lužine e da tutti i lati circoscritto col terreno dello stesso, sia per il cader dei rottami, sia per l'indispensabile passaggio sul terreno stesso al fiano viene apportato un sensibile danno, e così ess'andrò al sottoscritto che ha quel terreno quale indenizzo per cavalcatura nella laboriosa cura di questa parrocchia, e che coltiva il fiano, e ne ritrae un annuo utile . . . .

Il terreno Lužine da più secoli apparteneva ai parroci della già soppressa parrocchia del piano, a patto e condizione che dall'usufrutto dello stesso aveessero un compenso per le spese di cavalcatura a cui doveano sottostare. Gli stessi parroci oltre tale terreno ricevevano dallo stato dall'Ex-Republica la solita tangente di sale, come dalla parte che lo scrivente trascrive dall'originale trovato nell'archivio di questo I. Giudizio: »E stata presa la parte nell'Ecc. Cons. di Pregati colli 14. Giugno 1670 a dare di novo la solita ellemosina di sal rosso tanto alli preti e chierici, come alli Conventi delli R. P. di S. Francesco, non ostante che gli anni adietro li fù levata per parte del medesimo.« Tale ellemosina continuò a darsi fino alla caduta della Republica, e quando vennero proscritti i codini fù pure proscritta tale ellemosina.

Oltre il frutto del terreno e l'elemosina il parroco riceveva l'annuo affitto di ducati sei, come dal documento estratto dallo stesso Archivio che si trascrive in originale. »I soprasalinari« Giachè non trova altro terreno a proposito per fare il manticcello di sale, siamo contenti che si pigli un soldo e mezzo attinente a cotesto parroco del piano con che voi vi aggiustate con detto parroco di pagargli annuo affitto per dette terre, perchè non è intenzione nostra a nissun verso che la chiesa patischi, e più presto vogliamo essere agravati noi in qualche poco di spesa che gli altri, tanto più tratandosi dell'interesse della Chiesa. Ragusa 12. 7. 1666. — Il conte S. Vladislavo Giorgio di Bona combina per annui ducati sei«. — Coll'incameramento dei beni ecclesiastici anche tale affitto fù soppresso e dopo lunghe pertrattazioni i parroci del campo rivendicarono il loro diritto sul terreno, non già sulla somma d'affitto, e tale diritto trasmisero al parroco di Stagno, essendo stata soppressa quella del Campo ed unita a Stagno.

Stagno 11. 5. 1888.

Pisao Ante Liepopili, župnik Stona
Župski arhiv u Stonu.

2.

Anno 1711. Con nome di Dio e L'assistenza dell'Illustrissimo e Reverendissimo Monsignore Volanti fece metere le cosse (!) bisognevole, e formare la Chiesa Parochiale come si deve la Santissima Nunziata, che sia Matrice, ci è possto il Santissimo et il Batisterio, alli 4. di Aprile 1712.

Dell'Anno 1711. Avanti di me D. Marco Lascizza V. Paroco di questa parochia, si oferiscono tutti Parochiali, di dare ogni anno una vidrezza di vino per mantenere la loro Chiesa Matrice come per obbligo, e che si possono danegare per questo, il quale sarebbe disobediante, al capitolo restorno (!) tutti contenti.

Pisao Marko Lažica, župnik ove župe od 1711—1719.

Foglia dell'Inventario delle cose per la Chiesa.

Da me comprate D. Marco Lascizza V. Paroco. Primo anno 1711.

Alogato Batisterio
 Tre feri per Altare
 Tre carte di Santissimo convivio
 Borssa della Parochia
 Paxtecum
 Inzefalo di tella dipinta
 Due fazoleti di lavabo
 Fogli d'oro per ornamento della chiesa
 Vestiario per tenere le robe
 Ostensorio di latone indorato
 Lampada di laton
 Baldachinetto, che si mete all'altar

Piatto di lavabo di stagno
 Pianeta color negro con la borsa
 et il vello
 Caceta per Batisterio di stagno
 con li vaseti di ogli santi
 Agiustato l'altare
 Baldachino di demasco rosso con
 le trine di seta
 Comprato tavole, e altro materiale
 per acomodare pulpito e confessionale

In queste spese si sono spesi ancora li ducati 10. della Santa Maria di piano ricevuti dal Signor Vicenzo Illi come epitropo di q. D. Giorgio Vaich e altriui 10. ducati ricevuti per questa chiesa dal medesimo.

Dum Đuro Vaić bio župnik od 1700—1709. u župi od Polja, t. j. u Lužinama. Po ovoj bilježici jasno proizlazi da je sjedište nove župe preneseno iz crkve u Lužinama u crkvu Gospe Anuncijate kod Stona izvan zidina.

Libro della chiesa parrocchiale del Piano di Stagno maggiore. Župski arhiv, Ston.

3.

CANONICUS MILCOVICH PETRUS Ragusinae Cathedralis Ecclesiae

Vicarius Generalis Capitularis et Apostolicus Subdelegatus.

Dilecto Nobis in Christo Stagnensi Clero Saeculari et Regulari totiusque Stagnensi Dioecesi Populo Salutem in Domino!

Universis et Singulis ubique pateat Sanctissimum in Christo Patrem et Dominum Nostrum felicis recordationis Dominum LEONEM PAPAM XII; votis Sacrae Caesareae Regiae Apostolicae Majestatis FRANCISCI I Imperatoris ac Regis Nostri de meliori Dioecesium, et Episcopatum in Dalmatia circumscriptione, et concentratione benigne annuentem, anno Incarnationis Dominicae Millesimo Octingentesimo Vigesimo Octavo pridie kalendas Julii, Pontificatus Sui anno quinto, de Apostolicae potestatis plenitudine decrevisse, ac declarasse suppressum, deletum, ac perpetuo extinctum omne titulum, denominationem, naturam, essentiam, totumque praesentem statum Episcopalis Ecclesiae, et Cathedralis Capituli Stagnensis, et hanc Ecclesiam Episcopalem et Cathedrale Capitulum Stagnense Ragusinae Dioecesi perpetuo unitam esse; prout ex Apostolicis litteris subscriptione, et sigillo Eminentiae Suae Reverendissimae Cardinalis Pro-Datarii B. Pacca munitis, nec non placeto Regio eidem sub die 11. Octobris 1829 concesso; et ab eadem Sanctitate Sua Venerabilibus Fratribus Josepho Walland Episcopo Goritensi, seu Gradiceno, atque Antonio Aloysio Wolf, Principi, et Episcopo Labasensi litterarum earumdem Executoribus electis, ac deputatis sub plumbo debite expeditis, Nobisque a praeaudatis Illustrissimis et Reverendissimis Dominis Episcopis Executoribus sub die 12. Februarii currentis anni transmissis, et communicatis plene constitit et constat.

Si quis tamen suppressioni huic Pontificiae voluntati contraire presumperis indignationem Omnipotentis Dei, ac beatorum Petri et Pauli eius se noverit incursum. In quorum fidem...

Datum Ragusii ex Vicariali Curia hac die 27 Martii 1830.

L. S. Petrus canonicus Milcovich Vicarius Generalis Capitularis.

L. Rocci secretarius

Župski arhiv Ston, među spisima za god. 1830.

4.

NO: 141

Al Molto Reverendo Signore Parroco di Stagno grande.

Si trasmette ad esso Reverendo Parroco la Bolla, con cui viene soppresso il titolo, e la denominazione di quella Chiesa Vescovile, ed unita in perpetuo a questa di Ragusa.

Questa Superiore determinazione copia la detta Bolla sarà affissa allà porta di cotesta Chiesa una volta Cattedrale nella prossima ventura Domenica, ed in tempo della Messa farà conoscere al popolo il contenuto.

Accuserà il ricevimento del presente.

Dall'Ordinariato di Ragusa li 30 Marzo 1830.

Petrus Canonicus Milcovich Vicarius Generalis Capitularis
L. Rocci secretarius

5.

No: 143.

Al Reverendo D. Niccolò Perich Parroco di Stagno.

Ci crediamo in dovere recarvi a notizia quanto questo Cesareo Regio Capitanato Circolare si compiaque comunicarci colla sua Nota 4136. Essa è concepita ne' termini seguenti:

NOTA

Avendo l'Eccelso Governo disposto coll'ossequiato suo Decreto numero: 8389/1369 4. Maggio corrente, che il Signor Saraca ricevitore dei Sali e Tabacchi a Stagno sortir debba immantinente dalla Casa Vescovile che colà occupa, onde nella detta Casa abbia a prender alloggio il Reverendo Parroco pur di Stagno, salvo e riservato all'Eccelso Governo medesimo di disporre in seguito di quella porzione, di essa Casa, che sarà riconosciuto esuberante ai bisogni del Parroco anziriferito, se ne rende inteso il Reverendissimo Ordinariato a sua regola, e perche voglia in pari tempo darsi la compiacenza di avvertire di conformità il sopradetto Parroco di Stagno parimenti a suo conforto e direzione. Già il Signor Saraca resterà informato del superiore volere dal canto di quel Sindaco, cui si scrive l'opportuno sotto questo istesso numero, e questa data.

Dal Cesareo Regio Capitanato di Ragusa li 22. Maggio 1819
(firmato) Locella

Tanto vi serva di lume e regola, ed il Signore vi felicit.

Dalla Curia Vicariale di Ragusa li 10. Giugno 1819.

G. Arciprete Ferrich Vicario Generale Capitulare e Amministratore della Diocesi di Stagno

Župski arhiv u Stonu

L'ÉGLISE DE LA VIERGE À LUŽINE, PRÈS DE STON
EXISTAIT-ELLE DÉJÀ AU IXe. s.?

ANTE DRAČEVAC

Non loin de la ville médiévale de Ston, au Sud des salins, se trouve la localité dénommée »Lužine« avec une église catholique, voûtée à une nef, abside semi-circulaire et tour-clocher du côté occidental, et qui est consacrée à l'Assomption de la Vierge Marie (en croate: »Gospa od Lužina«).

C'est dans cette localité que l'auteur du présent article a découvert dix fragments en pierre sculptée, avec ornementation d'entrelacs, qui sont aujourd'hui conservés au Lapidarium de Ston. Sur l'un des fragments (18 cm x 21 x 10) provenant de l'architrave du chancel presbytéral, se trouve une inscription latine de six lettres: ORE SCE. Les trois dernières lettres sont surmontées d'une ligature (abbreviatio per contractionem) et l'auteur les lit ainsi: SANCTAE. Il propose de lire l'inscription entière de cette façon: IN HON (ORE SANCTAE) MARIAE. D'après cette inscription, et spécialement le caractère épigraphique de la lettre »O«, de forme rhomboïdale, l'auteur date ce monument, appartenant à un objet sacré, de la première moitié du IXe. s. et conclut donc que, dès le IXe. s. une église consacrée à la vierge existait certainement déjà à Lužine. Il est également d'avis que certains de ces fragments, surtout les plaques d'autel sculptées avec ornementation d'entrelacs (transportées de Lužine et conservées au lapidarium de Ston), appartenaient à cette église qui, selon l'opinion de l'auteur, était église épiscopale.

Parmi les fragments découverts on distingue: deux morceaux de croix, un morceau de tympan, un de transenne et d'autres avec ornementation d'entrelacs.

L'analyse des sources écrites mentionnant l'Evêché de Sarsenteron avec siège dans la ville romaine de même nom, créé, en l'an 533, selon les actes du conseil provincial de Salone, conduit l'auteur à conclure qu'après la destruction de cette ville lors des invasions des Avars et des Slaves au VIIe. s., cet évêché fut rétabli mais avec nouveau siège à Ston. Il est ensuite mentionné dans les sources historiques comme étant l'Evêché

de Zahumlje ou de Ston. (Episcopatus Zachulmie, Chulmie vel Stagensis). Le siège de cet évêché fut transféré à Korčula en l'an 1300, sous le nom de »Stonsko-Korčulanska biskupija« (Evêché de Ston-Korčula). Pendant la domination de la République de Dubrovnik sur Ston et Pelješac, cet évêché fut de nouveau rétabli, en 1541, avec siège épiscopal à Ston: il dura jusqu'en 1828, date où il fut aboli par Bulle du Pape Léon XII: »Locum B. Petri«, et rattaché à l'Evêché de Dubrovnik.